

เมืองพาราณสี

เมืองพาราณสี เป็นเมืองเก่าแก่ ในอดีตเป็นเมืองหลวงของแคว้นกาสิ คำว่า พาราณสี มาจากชื่อแม่น้ำ ๒ สาย คือ แม่น้ำวรุณ กับ แม่น้ำอสิ ที่ไหลลงสู่แม่น้ำคงคาด้านเหนือและด้านใต้ของตัวเมือง

เมืองพาราณสี อยู่ห่างจากสารนาถ สถานที่แสดงปฐมเทศนา ประมาณ ๑๐ กิโลเมตร พาราณสีเป็นศูนย์กลางของศาสนาฮินดู ตัวเมืองตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา แม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ ชาวฮินดู จะไปอาบน้ำชำระล้างบาปและตีมกิน บูชาพระแม่คงคาพร้อมด้วยบูชาพระสุริยเทพ ที่โผล่ขึ้นมาในตอนเช้าเพื่อให้แสงสว่างแก่ชาวโลก

ในแต่ละวันริมฝั่งแม่น้ำคงคาจะมีการเผาศพไม่น้อยกว่า ๗๐ ศพ จึงมีผู้กล่าวว่า ไฟที่เผาศพบริเวณริมฝั่งแม่น้ำคงคายังไม่เคยดับเลยเป็นเวลาหลายพันปีมาแล้ว ตั้งแต่ก่อนสมัยพุทธกาล

สภาพปัจจุบันของเมืองพาราณสี

ทำเผาศพ “มณิกรณิการ์” ริมฝั่งแม่น้ำคงคา

พิธีบูชาไฟริมฝั่งแม่น้ำคงคา

บรรยากาศยามเช้าริมฝั่งแม่น้ำคงคา

ราชคฤห์
ถินจาตฺรงคสันนิบาต

นาลันทา
มหาวิทยาลัยพระพุทฺธศาสนา

ราชคฤห์ : ถิ่นจาตุรงคสันนิบาต

กรุงราชคฤห์ เป็นเมืองหลวงของแคว้นมคธในสมัยพุทธกาล ปัจจุบัน กรุงราชคฤห์ เรียกว่า “ราชศิรี” (Rajgir) อยู่ห่างจากเมืองนาถันทาประมาณ ๑๒ กิโลเมตร ห่างจากพุทธคยา สถานที่ตรัสรู้ประมาณ ๙๐ กิโลเมตร กรุงราชคฤห์ เป็นเมืองที่พระพุทธองค์ เสด็จจำพรรษาอยู่ ๖ พรรษา เป็นศูนย์กลางในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา มีวัดเวฬุวันซึ่งเป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนาที่พระเจ้าพิมพิสารอุทิศถวายแด่พระพุทธองค์โดยมีพระพุทธองค์เป็นประธาน เป็นสถานที่ที่เกิดแห่งวันมาฆบูชา วันที่พระพุทธองค์ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ และนับเป็นวันที่พระพุทธศาสนาได้วางรากฐานมั่นคง เรียกวันดังกล่าวนี้ว่า “จาตุรงคสันนิบาต” ซึ่งแปลว่า วันที่มีการประชุมที่ประกอบด้วยองค์ ๔ ประการ คือ ๑) วันประชุมนั้นเป็นวันเพ็ญเดือนมาฆะ (เดือน ๓) ๒) พระภิกษุจำนวน ๑,๒๕๐ องค์ มาประชุมกันโดยมิได้มีการนัดหมาย, ๓) พระภิกษุทั้งหมดล้วนเป็นพระอรหันต์ผู้ได้อิทธิญา ๖ และ ๔) พระภิกษุทั้งหมดล้วนอุปสมบทด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา คือ พระภิกษุที่พระพุทธองค์ทรงเป็นผู้บวชให้

สถานที่แสดงโอวาทปาฏิโมกข์ ณ วัดเวฬุวัน

บริเวณภายในวัดเวฬุวัน

สระกัลณทกนิวาปะ ภายในบริเวณวัดเวฬุวัน

พระเจ้าพิมพิสาร และเจ้าชายอชาตศัตรู

สภาพในปัจจุบันของเมืองราชคฤห์

พระเจ้าพิมพิสาร เป็นกษัตริย์ครองกรุงราชคฤห์ แห่งแคว้นมคธ พระองค์เป็นสหายกับเจ้าชายสิทธัตถะ และอ่อนกว่าเจ้าชายสิทธัตถะ ๕ ปี หลังจากขึ้นครองราชย์สมบัติแล้ว พระองค์ทรงเลื่อมใสในเจ้าลัทธิตหลายลัทธิตในสมัยนั้น แม้กระทั่งขงิลีสามพัน้องที่นับถือลัทธินิชาไฟ หลังจากที่พระองค์ได้ฟังธรรมของพระพุทธองค์ที่สวนตาลหนุ่มนอกเมืองราชคฤห์ พระองค์ทรงบรรลุประโสตาบัน กลายเป็นพุทธศาสนิกชนที่เข้มแข็ง ประกอบกับแคว้นมคธเป็นรัฐมหาอำนาจในยุคนั้น จึงทำให้พุทธศาสนาแผ่กระจายไปอย่างรวดเร็ว

พระเจ้าพิมพิสารทรงอภิเษกสมรสกับพระนางโกศลเทวี พระชนิษฐาพระเจ้าปเสนทิโกศล เมื่อครั้งพระนางโกศลเทวีทรงพระครรภ์อยากเสวยพระโลหิตในเช้าเบื้องขวาของพระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าพิมพิสารทรงแทงเข้าขวาของพระองค์ รongเลือดด้วยจันทองให้พระนางดื่ม เมื่อพระเจ้าพิมพิสารให้โหรทำนาย โหรทำนายว่า พระนางจะประสูติพระโอรสและพระโอรสจะฆ่าพระราชบิดา พระนางโกศลเทวีจึงพยายามทำพระครรภ์ให้ตกโลหิตแต่พระเจ้าพิมพิสารทรงห้ามไว้ และเมื่อพระนางประสูติพระโอรส พระเจ้าพิมพิสารทรงขนานพระนามว่า อชาตศัตรู ซึ่งหมายความว่า ไม่เกิดมาเป็นศัตรู

เจ้าชายอชาตศัตรู เมื่อทรงเจริญวัยได้หลงผิดไปเข้าอยู่ในสำนักพระเทวทัต พระเทวทัตจึงยุยงให้ปลงพระชนม์พระราชาบิดา เพื่อแย่งราชบัลลังก์มาปกครอง พระเจ้าอชาตศัตรูหลงเชื่อพระเทวทัต จึงจับพระเจ้าพิมพิสารขังคุกและทรมานด้วยวิธีการต่างๆ จนพระเจ้าพิมพิสารสิ้นพระชนม์ และพระนางโกศลเทวีก็สิ้นพระชนม์ตามด้วยความตรอมพระทัย

ในวันเดียวกับที่พระเจ้าอชาตศัตรูทรงทราบข่าวการสวรรคตของพระเจ้าพิมพิสาร ก็ได้ข่าวการประสูติของพระโอรสของพระองค์ ความรู้สึกดีพระทัยที่ได้พระโอรส ทำให้เข้าพระทัยถึงความรักที่พระเจ้าพิมพิสารมีต่อพระองค์ พระองค์จึงสำนึกผิดรับสั่งให้ปล่อยพระเจ้าพิมพิสารออกจากที่คุมขัง แต่ก็ได้ทราบข่าวการสิ้นพระชนม์ของพระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าอชาตศัตรูทรงสำนึกผิดและทรงเลิกลียพระเทวทัตเป็นที่พึง ภายหลังหมอชีวกโกมารภัจได้ชักนำให้พระเจ้าอชาตศัตรูได้ไปเฝ้าพระพุทธองค์ และฟังธรรม พระเจ้าอชาตศัตรูจึงทรงมาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดีตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

คุกขังพระเจ้าพิมพิสาร : สามารถมองเห็นพระคันธกุฎีบนยอดเขาคิชฌกูฏ ตลอดระยะเวลาที่ถูกคุมขัง พระเจ้าพิมพิสารทอดพระเนตรและระลึกถึงพระพุทธองค์ และปฏิบัติธรรมจนกระทั่งสวรรคต

ชีวกัมพวัน : โรงพยาบาลสงฆ์แห่งแรก และเป็นที่แสดงสามัญญผลสูตรแก่พระเจ้าอชาตศัตรู และพระพุทธองค์เคยเสด็จมารักษาทรงองค์ เมื่อครั้งพระเทวทัตกลิ้งหินลงมาหวังทำร้ายพระองค์จนห้อพระโลหิต

พระคันธกุฎีบนยอดเขาคิชฌกูฏ : สถานที่ที่พระพุทธองค์ประทับพักผ่อนพระอิริยาบถ ครั้นเสด็จกรุงราชคฤห์

ที่มาของภูเขาคิชฌกูฏ : คือ เป็นภูเขาที่มีลักษณะเหมือนหัวแร้ง หรือเป็นที่เกาะอาศัยของฝูงแร้ง

สภาพปัจจุบันของเมืองราชคฤห์ เมื่อมองลงมาจากบนยอดเขาคิชฌกูฏ

ถ้ำสุกษาดา : สถานที่ที่พระสารีบุตรบรรลอรหัตตผลขณะที่พระพุทธองค์แสดงเวทนาปริคคหสูตร โปรดที่ชนขมาณพ หลานของพระสารีบุตร

ถ้ำพระโมคคัลลานะ : ประตูหน้าด่านแรกก่อนที่จะขึ้นไปถึงพระคันธกุฎีของพระพุทธองค์

รอยเกวียนโบราณ ณ กรุงราชคฤห์ ซึ่งแสดงถึงความมั่งคั่งในสมัยอดีตกาล

คลังสมบัติพระเจ้าพิมพิสาร

ถ้ำสัตว์บรรณคูหา : อยู่บนภูเขาเวภาระ สถานที่ทำสังคายนา ครั้งที่ ๑

บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ สำหรับชนชั้นกษัตริย์

บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ สำหรับชนชั้นสูทร

ตโปทาราม : บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ของชาวฮินดู เป็นบ่อน้ำร้อนธรรมชาติไหลออกมาจากภูเขาเวภาระ เป็นที่สร้างน้ำของพระสงฆ์ในวัดเวฬุวัน พร้อมด้วยพระเจ้าพิมพิสารในสมัยพุทธกาล แม้ในปัจจุบันตโปทารามก็ยังคงความศักดิ์สิทธิ์ของชาวฮินดู ซึ่งพากันหลังไหลไปอาบและดื่มกิน ถือว่าเป็นธารน้ำศักดิ์สิทธิ์ไม่แพ้แม่น้ำคงคาเลยทีเดียว

นาลันทา : มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา

สถูปนิพพานพระสารีบุตร

มหาวิทยาลัยนาลันทาในปัจจุบัน

ในสมัยพุทธกาล นาลันทาเคยมีประวัติอันเลื่องลือว่า พระพุทธองค์เคยเสด็จมาหลายครั้งหลายหน เป็นสถานที่เกิดของพระโมคคัลลานะ และพระสารีบุตร อัครสาวกชาย-ขวา ของพระพุทธองค์ และเป็นสถานที่ที่พระสารีบุตร ผู้ได้รับยกย่องจากพระพุทธองค์ว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ด้านผู้มีปัญญามาก และมีความกตัญญูต่อผู้มีอุปการคุณ ก่อนจะนิพพานท่านได้มาโปรดโยมมารดาของท่านที่นาลันทา จนโยมมารดาของท่านได้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล และได้นิพพาน ภายในบ้านของท่านในวันนั้น

เมื่อท่านนิพพานแล้ว ชาว นาลันทาคิดว่าสถานที่แห่งนี้คงจะเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นแน่ จึงพร้อมใจกันเปลี่ยนห้องที่ท่านเกิดและนิพพานให้กลายเป็นเจดีย์สถานไว้สำหรับนมัสการและบูชาต่อไป

บรรดาลูกศิษย์ที่มีความเคารพในพระสารีบุตรได้สร้างวิหารล้อมรอบเจดีย์สถาน และศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์จนเป็นที่มาแห่งมหาวิทยาลัยนาลันทา ในเวลาต่อมา

ห้องพักพระภิกษุที่ชั้นบน

มหาวิทยาลัยนาลันทาในปัจจุบัน

มหาวิทยาลัยนาลันทา : ในสมัยหลังพุทธกาล เป็นมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา ที่มีขนาดใหญ่ที่สุด เจริญรุ่งเรือง และทันสมัย ตามบันทึกของพระพงศาวดาร ที่ท่านได้มาสืบ พระพุทธศาสนาในอินเดีย และได้ศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัยนาลันทาแห่งนี้ ในปี พ.ศ. ๑๑๗๒-๑๑๘๗ ท่านได้บันทึกไว้ว่า “มีพระนักศึกษานามมหาวิทยาลัยกว่า ๑๐,๐๐๐ รูป ครูอาจารย์ และ คนงานของมหาวิทยาลัยอีกประมาณ ๑,๕๐๐ คน มีหอสมุดสูง ๙ ชั้น อีก ๓ หลัง

ประมาณ พ.ศ. ๑๗๖๖ ภัทติยาร์ ซิลจี แม่ทัพใหญ่ของกองทัพมุสลิม ได้ให้ลูกชาย ชื่อ อิกเทีย ซิลจี कुมหารมา ๒๐๐ เติมหักบุกเข้าทำลายมหาวิทยาลัยและจุดไฟเผาฆ่าพระ นักศึกษาล้มตายเป็นจำนวนมาก ไฟได้ไหม้อยู่หลายเดือน ทำให้มหาวิทยาลัยนาลันทาเหลือ แต่ซากปรักหักพังในปัจจุบัน

ขนมขงา : หรือขนมเบื้องในสมัย พุทธกาล เปิดจากมัจฉริยเศรษฐีชั้นนี้ ไม่ต้องการให้ใครกินขนมด้วย จึงนำขนมไป ทอดบนปราสาทชั้นเจ็ด พระโมคคัลลานะ ได้ไปโปรดจนท่านเศรษฐีคลายความตระหนี่ ถวายขนมแต่พระเถระ และพึงธรรมจน บรรลุโสดาปัตติผล ขนมนี้จึงกลายเป็นขนม ขึ้นชื่อของนาทันลา ทำจากแป้งสาลี ผสม น้ำตาล รสหวานมาก ปัจจุบันเรียก ขนมขงา

ขนมขงา

สาวัดถึ

ถึนพระศาสตาประทบอยู่นาน

สาวัดดี : ถิ่นพระศาสดาประทับอยู่นาน

พระพุทธองค์ได้เสด็จจาริกสู่เมืองสาวัดดี เพื่อโปรดพุทธศาสนิกชนบ่อยครั้ง จนกระทั่งถึงพรรษากาลที่ ๒๑-๔๔ จึงได้ประทับจำพรรษาที่สาวัดดี พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ ที่นี้ นานถึง ๒๕ พรรษา โดยประทับอยู่ที่พระเชตวันมหาวิหาร ๑๙ พรรษา และบุพพารามมหาวิหาร ๖ พรรษา

พระเชตวันมหาวิหาร : สร้างโดยอนาถบิณฑิกเศรษฐี โดยท่านขอซื้อที่ดินจากเจ้าชายเซต ซึ่งเจ้าชายเซตยอมขายให้ด้วยการให้ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีนำเงินทองมาปูลาดให้เต็มพื้นที่ ท่านเศรษฐีต้องจ่ายเงินมากถึง ๕๔ โกฎิ (๑ โกฎิ เท่ากับ ๑๐ ล้าน) ในการซื้อที่ และค่าก่อสร้าง จากนั้นท่านจึงสร้างเป็นอารามถวายพระพุทธองค์

บุพพารามมหาวิหาร : สร้างถวายโดยมหาอุบาสิกาวีสาขา อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงของวัดพระเชตวันมหาวิหาร โดยสิ้นเงินในการก่อสร้างและสมโภชรวม ๒๗ โกฎิ

บริเวณภายในพระเชตวันมหาวิหาร

ทั้ง**อนาถบิณฑิกเศรษฐี**และ**มหาอุบาสิกาวีสาขา** เป็นชาวพุทธที่ประพฤตินิยมสม่ำเสมอในการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา จนได้รับยกย่องจากพระพุทธองค์ว่า “เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสกอุบาสิกาทิ้งหลายในการถวายทาน”

สถานที่สำคัญภายในพระเชตะวันมหาวิหาร

บริเวณพระคันธกุฎี พระพุทธองค์

ซากกุฏิวิหารภายในวัดพระเชตะวันฯ

บริเวณพระอรหันต์ ๘ ทิศ

บริเวณกุฏิพระอานนท์

ต้นอานันทโพธิ์

ต้นอานันทโพธิ์ : ต้นโพธิ์เก่าแก่ที่พระอานนท์ให้พระโมคคัลลานะเหาะไปเอาหน่อเดิมที่พุทธคยามาปลูกไว้แทนพระพุทธองค์ ในเวลาที่พระพุทธองค์เสด็จไปแคว้นอื่น นับได้ว่าเป็นต้นโพธิ์ที่มีอายุสืบทอดมาจากรั้วพุทธกาล

สถานที่สำคัญภายในสาวัดถิ

สภาพสาวัดถิในปัจจุบัน

บ้านอนาถบัณฑิตกเศรษฐี

บริเวณที่แผ่นดินสุพระเทวทัต

ที่แสดงยมกปาฏิหาริย์

บ้านบิดาพระองค์สิมมาล

พระองค์สิมมาล : มหาโจรผู้โหดร้าย ตัดนิ้วมือคนที่ตนเองฆ่าแล้วนำมาร้อยเป็นมัลย์คล้องไว้ที่คอ ภายหลังพระพุทธองค์ไปโปรด กลับใจได้ขอบวช และต่อมาได้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของ พระพุทธองค์จนสำเร็จเป็น พระอรหันต์

กุสินารา
ถิ่นพระศาสดาปรินิพพาน

กุสินารา : ถิ่นพระศาสดาปรินิพพาน

กุสินารา เมืองที่พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน ปัจจุบันได้แก่ตำบลกาเซีย ในเขตปกครองของจังหวัดกุศินาคาร์ รัฐอุตตรประเทศ ประเทศอินเดีย กุสินาราสสมัยพุทธกาลเป็นเมืองหลวงของแคว้นมัลละ ในอดีตนามว่า กุสวัตติ เป็นราชธานีของพระเจ้ามहाสุทิสสนะ เป็นเมืองที่มั่งคั่งรุ่งเรืองอุดมสมบูรณ์ด้วยข้าวปลาอาหาร

ในอรรถกถาสุมังคลวิลาสินี แสดงเหตุผลที่ทรงพิจารณาเลือกเมืองกุสินาราเป็นที่ปรินิพพานไว้ว่า

๑. เพื่อแสดงมหาสุทิสสนสูตร ขนเป็นอันมากเมื่อพึงธรรมของพระพุทธองค์แล้วจักสำคัญกุศลว่าควรกระทำ
๒. เพื่อทรงโปรดปัจฉิมสาวก คือ สุภัททปริพาชก ให้บรรลุมรรคผลนิพพาน
๓. เพื่อโทณพราหมณ์จักระงับการวิวาท และทำหน้าที่แจกพระบรมสารีริกธาตุ

พระสถูปปรินิพพาน : พระเจ้าโคกมหาราช ได้เสด็จมานมัสการสถานที่ปรินิพพาน ณ เมืองกุสินารา และได้บริจาคทรัพย์จำนวนหนึ่ง โปรดให้ก่อสร้างพระสถูปขนาดใหญ่ขึ้น ณ สถานที่ที่พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานภายใต้ต้นสาละคู่เมื่อวันเพ็ญวิสาขะ โดยสร้างครอบพระแท่นปรินิพพาน พร้อมด้วยต้นสาละคู่ พระสถูปมีลักษณะทรงบาตรคว่ำ สูงราว ๗๐ ฟุต บนยอดมีฉัตร ๓ ชั้น

พระสถูปปรินิพพานมีการบูรณะกันหลายสมัยด้วยกำลังแห่งศรัทธาจึงทำให้สถูปนี้สูงขึ้น และกาลเมื่อพระพุทธศาสนาเสื่อมทรุดลง ก็เป็นเหตุให้ทรุดโทรมไปด้วยตามลำดับ

วิหารปรินิพพาน

พระพุทธรูปปางปรินิพพาน

วิหารปรินิพพาน : ตั้งอยู่ด้านหน้าพระสถูปปรินิพพาน ภายในวิหารมีพระพุทธรูปปางปรินิพพานขนาดใหญ่ เป็นพระประติมากรรมที่เหมือนจริง ยาว ๗ เมตร และสวยงามมาก มีอายุราว ๑,๕๐๐ ปี ตามหลักฐานผู้สร้างคือ หริพละ สวามี และนายช่างชื่อทีนะ ชาวเมืองมถุรา

มกุฏพันธเจดีย์ : สถานที่ถวายพระเพลิงพุทธสรีระของพระพุทธองค์ มีชื่อเรียกตามท้องถิ่นว่า รามถาร์-กา-ลีลา ในครั้งพุทธกาล สถานที่แห่งนี้เป็นที่ประกอบพิธีอภิเษกในการเข้ารับตำแหน่งเป็นผู้บริหารบ้านเมือง มัลลกะศัตริย์ได้ยกขึ้นเป็นที่ถวายพระเพลิงพุทธสรีระ โดยตั้งเชิงตะกอนขึ้นในบริเวณมกุฏพันธเจดีย์ เมื่อถวายพระเพลิงแล้วจึงก่อพระสถูปขึ้น ณ ที่ถวายพระเพลิง บันทีกของหลวงจีนถังซำจั๋ง กล่าวไว้ว่า เห็นวิหารหลังใหญ่หลังหนึ่งชื่อว่า มกุฏพันธเจดีย์ มีภิกษุอยู่ในวิหารนี้ถึง ๑๐๐ รูป

มกุฏพันธเจดีย์

สถานที่แจกพระบรมสารีริกธาตุ

บันทึกของพระถังซำจั๋ง กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า “เห็นเสათินของพระเจ้าอโศกมหาราชอีกอันหนึ่งปักอยู่ที่หน้าสถูปอันเป็นที่มีการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ” สถานที่แห่งนี้ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกระยะทางประมาณ ๑ กิโลเมตร จากสถูปปรินิพพาน

ปัจจุบันเป็นกองดินขนาดกลางๆ มีต้นโพธิ์ขนาดใหญ่ยืนต้นอยู่ข้างๆ สถานที่ตรงนี้ไม่ค่อยมีผู้คนรู้จักและเอกสารต่างๆ อ้างถึงไม่มากนัก ชาวบ้านยังมีการสืบทอดด้วยความเชื่อ เรื่องราวความสำคัญไว้ และเรียกชื่อสถูปนี้ว่า โทณพราหมณ์เจดีย์ หมายถึง สถูปที่เป็นอนุสรณ์ของโทณพราหมณ์ที่แจกพระบรมสารีริกธาตุ

บรรณานุกรม

- จันทร์ ชูแก้ว. 2546. พระพุทธประวัติ เจ้าชายสิทธัตถะ : มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา และสถาบันบันลือธรรม.
- ชมรมนักศึกษามหาวิทยาลัยมหคธ. 2546. คู่มือเที่ยวถ้ำนันทบุรี. พิมพ์ครั้งที่ 1, ราชบุรี : ธรรมรักษ์การพิมพ์
- ได้ ตามทาง. 2546. สู่แดนพุทธภูมิ. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระพุทธศาสนา ของ ธรรมสภา.
- บรรจบ บรรณรุจิ. (.....). หนังสือภาพประวัติของพระพุทธเจ้าพร้อมคำบรรยาย. พุทธประวัติ. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา และสถาบันบันลือธรรม.
- พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ. 2533. ขงติในอินเดีย. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : สารมวลชน.
- พระครูวรภิกขิตโกวิท. (.....). เยือนพุทธภูมิ. อุบลราชธานี : หจก.อุบลกิจจอพเซตการพิมพ์.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). 2547. จาริกบุญ-จาริกธรรม (ฉบับปรับปรุงใหม่. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพฯ : พิมพ์สวย จำกัด.
- พระธรรมราชาวัตร. (.....). สมุดภาพพระพุทธประวัติ. ฉบับอนุรักษ์ภาพเขียนบนฝาผนังโบสถ์วิหารในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา และสถาบันบันลือธรรม.
- พระมหานัด อุตตจारी. (2546). ท่องแดนพุทธภูมิ. ขอนแก่น : หจก.ขอนแก่นการพิมพ์
- พระมหาประมวล ฐานเหตุโต (บุลาสม). 2548. พาราณสี คือ อินเดียแท้. พิมพ์ครั้งที่ 1. นนทบุรี : สำนักพิมพ์ธรรม ขำกัด.
- พระมหาอุเทน ปัญญาปริพัทธ์. 2548. ธรรมยาดราราลึก แดนพุทธภูมิ. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมดา.

- พระราชโพธิวิเทศ. 2548. พุทธคยา : ราชคฤห์ : นาลันทา. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : บริษัท 21 เซนจูลี จำกัด.
- พระราชรัตนรังสี ว.ป.วีรยุทธโธ. 2548 มหัศจรรย์แห่งมหาปรีณิพพาน. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : ชมรมเผยแพร่พระพุทธศาสนา.
- พระวิเทศโพธิคุณ ว.ป.วีรยุทธโธ. 2548. สู่แดนพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์. อินเดียน-เนปาล. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา และสถาบันบันลือธรรม
- พระอาจารย์พยอม กัลยาโณ. 2548 สมุดภาพพระพุทธรูปประวัติ สำหรับประชาชน. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา และสถาบันบันลือธรรม
- มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525 พระไตรปิฎก พระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาคที่ ๑, กรุงเทพฯ
- วรรณนิภา. 2543. 100 เรื่อง เนื่องในพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ 1, กรุงเทพฯ : สุวีริยาสาส์น.
- วิโรจน์ ธีรคุณ. 2546. อินเดีย : ไม่ไปไม่เชื่อ. พิมพ์ครั้งที่ 1, กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พรีนติ้งเฮาส์ จำกัด.
- สิริย์ - วิเชียร มีผลกิจ. 2546. พระพุทธรูปประวัติ. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : คอนฟอร์ม จำกัด.
- สุกฤษฎ์ บุญทอง. 2548. พระพุทธรูปเจ้า (ฉบับการ์ตูน). กรุงเทพฯ : สยามสปอร์ต ซินดิเคท จำกัด.
- อาษา ขอจิตต์เมตต์. 2542. ประวัติพระพุทธรูปเจ้า. พิมพ์ครั้งที่ 4 กรุงเทพฯ : โปโรเอสเอ็มอี.
- Crystal Mirror Series. 1994. Holy Place of the Buddha. (Volume nine). CA. (USA) : Dhamma Press.
- Rana P.B.Singh. 2003. Where the Buddha Walked. Delhi : first Impression.
- Shanti SwaroopBaudh. 2005. Buddha's Life in Pictures. New Delhi.

คณะกรรมการศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม

นายไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม	ที่ปรึกษากิตติมศักดิ์
พลตรี จำลอง ศรีเมือง	ประธานที่ปรึกษา
พลเอก ปรีชา เอี่ยมสุพรรณ	ที่ปรึกษา
พลเอก บวร งามเกษม	ที่ปรึกษา
นายลิขิต เพชรสว่าง	ที่ปรึกษา
พลตำรวจเอก เสรีพิศุทธิ์ เตมียาเวส	รักษาการประธานกรรมการ
นายนิพนธ์ สุรพงษ์รักรัตนกุล	กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ
นายอนุสรณ์ ธรรมใจ	กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ
นายแพทย์อำพล จินดาวัฒนะ	กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ
ผู้แทนสำนักงานงบประมาณ	กรรมการ
(นายนิรันดร์ เมืองพระ)	
ผู้แทนกระทรวงศึกษาธิการ	กรรมการ
(นายวินัย รอดจ่าย)	

ผู้แทนสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ (นายอำนาจ บัวศิริ)	กรรมการ
ผู้แทนกระทรวงวัฒนธรรม (นายสมยศ สิงห์คำ)	กรรมการ
ผู้แทนสำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์การมหาชน) (นายอารยะ มาอินทร์)	กรรมการ
ผู้อำนวยการศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม (นางสาวนราทิพย์ พุ่มทรัพย์)	กรรมการและเลขานุการ
ผู้อำนวยการฝ่ายบริหารทั่วไป (นายประกอบ นวลขาว)	ผู้ช่วยเลขานุการ

รายชื่อคณะดำเนินการโครงการ

ที่ปรึกษา

นางสาวนราทิพย์ พุ่มทรัพย์

ผู้อำนวยการศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม

ผู้รับผิดชอบโครงการ

นางสาวศศิธร เล็กสุขศรี

นางสาวอมรรัตน์ อีรสรรเพชญ

นางสาวปริญธร บุญเนตร

นางสาวณัฐกฤตา หิรัญสุข

ผู้พิจารณาเนื้อหา

ศาสตราจารย์พิเศษ อติศักดิ์ ทองบุญ ราชบัณฑิต

ผู้เรียบเรียง

จันทร์จิรา จุมพลห้ำ

มณีวรรณ ศรีนา

เชษฐ์ ศิริสวัสดิ์

มนตรี วิวัฒน์สุข

ภาพวาด

Prakask Rav

ผู้พิจารณาแบบปกและรูปเล่ม

นายแก้ว วิฑูรย์เอียร